

Ο θεσμός των Διακονισσών στις Αρχαίες Ανατολικές Εκκλησίες: Πηγές, Ιστορική Εξέλιξη και Σύγχρονη Πραγματικότητα

Νικόλαος Κουρεμένος

Abstract: Όπως είναι γνωστό ο θεσμός των διακονισσών ανάγεται στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Παρά το γεγονός ότι οι πληροφορίες που αντλούμε από γραπτές μαρτυρίες σχετικά με το θεσμό και το ρόλο των διακονισσών στην πρώιμη εκκλησία είναι πενιχρές, μια από τις σημαντικότερες μαρτυρίες, λόγω περιεχομένου αλλά και αρχαιότητας, η *Didascalia Apostolorum* σώζεται κυρίως σε συριακή μετάφραση. Σκοπός της παρούσας εισήγησης είναι αρχικά η εξέταση του θεσμού των διακονισσών κατά την πρώιμη περίοδο (μέχρι και τον 5ο αι.) μέσα από το πρίσμα των μαρτυριών της συριακής γραμματείας και στη συνέχεια η παρουσίαση και ανάλυση των πηγών καθώς και η ιστορική εξέλιξη του θεσμού και του ρόλου των διακονισσών στις επιμέρους εκκλησιαστικές παραδόσεις των Αρχαίων Ανατολικών Εκκλησιών και πιο συγκεκριμένα στη Συρο-ορθόδοξη, την Ασσυριακή και την Κοπτική εκκλησιαστική παράδοση. Τέλος θα παρουσιαστεί εν συντομία η σύγχρονη πρακτική των παραπάνω εκκλησιαστικών κοινοτήτων σχετικά με το θεσμό των διακονισσών

Εισαγωγή

Εύλογα θα μπορούσε κάποιος να αναρωτηθεί τί δουλειά έχει μια εισήγηση που αφορά τις λειτουργικές πρακτικές των Αρχαίων Ανατολικών Εκκλησιών σ' ένα συνέδριο με τίτλο «Διακόνισσες, Χειροτονία των Γυναικών και Ορθόδοξη Θεολογία». Η απάντηση σ' αυτή την απορία θα μπορούσε να δοθεί από μια από τις σημαντικότερες και με ευρεία αναγνώριση φυσιογνωμίες των θεολογικών γραμμάτων του Ορθόδοξου κόσμου κατά τον 20ο αι., τον π. Ιωάννη Meyendorff. Σχετικά με τις Αρχαίες Ανατολικές Εκκλησίες ο π. Ιωάννης Meyendorff (1926-1992) στο έργο του *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes* έγραφε:

«οι χριστολογικές αντιπαραθέσεις του πέμπτου αιώνα προκάλεσαν μία τελική ρήξη ανάμεσα στη Βυζαντινή Χριστιανοσύνη και τις υπόλοιπες αρχαίες πνευματικές οικογένειες της Ανατολής: της Συρίας, της Αιγύπτου και της Αρμενίας».¹

και λίγο αργότερα στο έργο του *The Orthodox Church: Its Past and Its Role in the World Today* συμπλήρωνε:

«Ένας σημαντικός και μακροχρόνιος χωρισμός ξεκίνησε τον 5ο και τον 6ο αι. γύρω από χριστολογικά ζητήματα, όταν ολόκληρα έθνη - η Αίγυπτος, η Αιθιοπία, η Αρμενία και μεγάλα τμήματα του Συριακού πληθυσμού - εγκατέλειψαν την κοινωνία της Ορθόδοξης «Μεγάλης Εκκλησίας», στην οποία αναφέρονταν περιφρονητικά με όρους όπως «Μελχίτες» ή «Αυτοκρατορική Εκκλησία». Κατά συνέπεια η δεύτερη στερήθηκε την επικοινωνία με *ποικίλες πολύτιμες και σεβαστές μη ελληνικές παραδόσεις του χριστιανισμού*, και συγκεκριμένα εκείνες των *Κοπτών* και των *Συρίων*, και βρέθηκε ουσιαστικά συρρικνωμένη στα ελληνικά και λατινικά τμήματα της αυτοκρατορίας».²

Μια δειλή προσέγγιση στη λειτουργική πρακτική της χειροτονίας αλλά και του γενικότερου ρόλου των γυναικών διακόνων σ' αυτές τις ποικίλες πολύτιμες και σεβαστές μη ελληνικές παραδόσεις του Χριστιανισμού θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια. Σκοπός μας είναι να φωτίσουμε μια παραγνωρισμένη πλευρά της χριστιανικής παράδοσης και να καταδείξουμε μέσω την ενασχόλησής με τις πηγές και τις πρακτικές των αρχαίων πνευματικών οικογενειών της Ανατολής τόσο τον ενιαίο χαρακτήρα του θεσμού των διακονισσών που ανάγεται στην αρχέγονη αδιαίρετη Εκκλησία όσο και τη διακριτή εξέλιξη που αυτός υπέστη κατά περίπτωση σε κάθε μια από τις εκκλησιαστικές κοινότητες

¹ MEYENDORFF J., *Byzantine Theology*, 201.

² MEYENDORFF J., *The Orthodox Church*, 57.

που απαρτίζουν το σύνολο αυτών που σήμερα αποκαλούμε Αρχαίες Ανατολικές Εκκλησίες.

Α. Συριακή παράδοση

Ο όρος συριακή χριστιανική παράδοση αναφέρεται στην παράδοση των εκκλησιαστικών κοινοτήτων που χρησιμοποιούν ως κύρια λειτουργική τους γλώσσα τη συριακή, τη διάλεκτο δηλαδή εκείνη της αραμαϊκής που ομιλείτο στην περιοχή της Έδεσσας και κατέστη το όχημα για την διάδοση του χριστιανισμού στη Μεσοποταμία και την ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής. Στη συριακή παράδοση ανήκουν δυο μεγάλες και ομολογιακά διακριτές εκκλησιαστικές κοινότητες, η Σύρο-ορθόδοξη (ή Μονοφυσιτική) Εκκλησία και η Ασσυριανή (ή Νεστοριανή) Εκκλησία. Οι χριστολογικές έριδες του 5ου αι. μ.Χ. είχαν σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία σχισμάτων στην αρχαία αδιαίρετη Εκκλησία και επέφεραν:

- i. με την καταδίκη του Νεστορίου (431) την απόσχιση των υποστηρικτών του, την απόσυρσή τους προς τα ανατολικά εκτός της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και τη σταδιακή διαμόρφωση μιας ξεχωριστής εκκλησιαστικής κοινότητας με κύριο χώρο δραστηριότητας την Περσική Αυτοκρατορία,
- ii. με την Σύνοδο της Χαλκηδόνας (451) την απόσχιση μεγάλου μέρους των χριστιανών από τις περιοχές Συρίας, Παλαιστίνης και Αίγυπτου, οι οποίοι απέρριπταν την δυο-φυσική ορολογία της συνόδου και σταδιακά διαμόρφωσαν ξεχωριστή εκκλησιαστική κοινότητα με δραστηριότητα στην Εγγύς και τη Μέση Ανατολή.

Ωστόσο δεν είναι δόκιμο να ταυτίζουμε τη συριακή παράδοση αποκλειστικά μ' αυτές τις δυο αυτές χριστιανικές ομολογίες. Στη συριακή γλώσσα διασώζονται κείμενα της χριστιανικής γραμματείας από την πρώιμη κιόλας περίοδο πριν το διαχωρισμό και τη διαμόρφωση της Συρο-Ορθόδοξης και την Νεστοριανής Εκκλησίας. Αλλά και μετά τις χριστολογικές έριδες υπήρξαν εκκλησιαστικοί συγγραφείς που έγραψαν στα συριακά ενώ ταυτόχρονα αποδέχονταν τις αποφάσεις της Γ' και της Δ' Οικ. Συνόδου και δεν αποσχίστηκαν ποτέ από την κοινωνία της Καθολικής Εκκλησίας.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε αρχικά το θεσμό διακονισμών μέσα από της συριακές μαρτυρίες της πρώιμης περιόδου για να υπεισέλθουμε έπειτα στην διακριτή μελέτη της εξέλιξης του θεσμού στη Συρο-Ορθόδοξη και την Ασσυριανή Εκκλησία.

α) Πρώιμη περίοδος

Οι αναφορές στο θεσμό των διακονισμών κατά την πρώιμη περίοδο είναι περιορισμένες ωστόσο μια από τις σημαντικότερες πηγές τυχαίνει να διασώζεται κυρίως στα συριακά. Πρόκειται για το έργο που είναι γνωστό με τον τίτλο *Didascalia Apostolorum* και αποτελεί συλλογή οδηγιών που ανάγονται στο πρώτο μισό του 3ου αι. και αφορούν την καθημερινή ζωή μιας χριστιανικής κοινότητας στην Συρία. Σε ότι αφορά τις διακονίσσες γίνονται δυο αναφορές. Στη πρώτη ο συντάκτης του κειμένου δίνει παραινέσεις προς τους πιστούς σχετικά με τον τρόπο που πρέπει να αντιμετωπίζουν τους εκκλησιαστικούς λειτουργούς:

«Αλλά ο επίσκοπος οφείλει να τιμάται από σας όπως ο Θεός, γιατί αυτός στέκεται ενώπιον σας στη θέση του Παντοδύναμου Θεού. Και ο διάκονος στέκεται στη θέση του Χριστού και γι' αυτό οφείλετε να τον αγαπάτε. Κι η διακόνισσα πρέπει να τιμάται από σας γιατί στέκεται στη θέση του Αγίου Πνεύματος».³

³ “But let him be honored by you as God (is), because the bishop sits for you in the place of God Almighty. But the deacon stands in the place of Christ, and you should love him. The deaconess, however,

Αξιοσημείωτος είναι εδώ ο παραλληλισμός των προσώπων της Αγίας Τριάδος με τα αξιώματα του επισκόπου, του διακόνου και της διακόνισσας. Η σύνδεση των διακονισσών με το Άγιο Πνεύμα σχετίζεται με την απόδοση του θηλυκού γένους στο Αγ. Πνεύμα που συνηθίζεται στη συριακή γραμματεία (βλ. Σχετικά Harvery, “Feminine imagery,” Brock, “The Holy Spirite as Feminine in Early Syriac Litterature”).

Η δεύτερη αναφορά περιλαμβάνει την περιγραφή των καθηκόντων των διακονισσών. Οι διακόνισσες σύμφωνα με το κείμενο βρίσκονται στην υπηρεσία των γυναικών κατά τη διάρκεια τη βάπτισης αλλά και στη συνέχεια στη υποδοχή τους στην εκκλησιαστική κοινότητα και στην πνευματική τους οικοδομή. Επίσης εξυπηρετούν στην επίσκεψη των γυναικών σε μη χριστιανικές οικογένειες και στην υπηρεσία των αρρώστων.

«Κι όταν η βαπτιζομένη εξέρχεται από το νερό, την παραλαμβάνει η διακόνισσα και αναλαμβάνει να την διδάξει και να την κατηχήσει ώστε η απαραβίαστη σφραγίδα του βαπτίσματος να διατηρηθεί με αγνότητα και αγιότητα. Σχετικά μ’ αυτό λέμε ότι το λειτουργήμα της διακόνισσας είναι ιδιαίτερος σημαντικό και χρήσιμο. Γιατί και ο Κύριος μας υπηρετήθηκε από διακόνισσες όπως ‘η Μαρία η Μαγδαληνή, η Μαρία του Ιακώβου και του Ιωσή και η Μαρία των υιών του Ζεβεδαίου’, καθώς κι από άλλες γυναίκες. Κι για σας επίσης η υπηρεσία διακονισσών είναι απαραίτητη για πολλούς λόγους. Πράγματι η διακόνισσα ενδείκνυται για τους οίκους των εθνικών στους οποίους ζουν χριστιανές γυναίκες, για να επισκέπτεται αρρώστους και να τους φροντίζει σε ότι έχουν ανάγκη».⁴

Η επίδραση της *Didascalia Apostolorum* καταδεικνύεται και στο κείμενο των Αποστολικών Διαταγών, του οποίου αποτέλεσε μια από τις βασικές πηγές. Οι Αποστολικές Διαταγές είναι κείμενο λειτουργικού και κανονικού περιεχομένου των τελών του 4ου αι. στο οποίο μαρτυρείται η τάση περιορισμού του ρόλου και των αρμοδιοτήτων των διακονισσών στον εκκλησιαστικό βίο. Ωστόσο, και σ’ αυτό το κείμενο διατηρείται ο παραλληλισμός των διακονισσών με το Άγιο Πνεύμα. (Apostolic Constitutions, II. 26.6). Οι Αποστολικές Διαταγές αποτελούν επίσης σημαντική πηγή για την ιερολογία της χειροτονίας των διακονισσών καθώς διασώζουν αυτούσιο το κείμενο με το οποίο ο επίσκοπος καθιστούσε μια γυναίκα διακόνισσα. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι σχετικές οδηγίες προηγούνται από τις αντίστοιχες που αφορούν τους διακόνους και τους υποδιακόνους. (Apostolic Constitutions, VIII. 19-20).

β) Συρο-ορθόδοξη (μονοφυσική) Εκκλησία

Σε ότι αφορά τη Συρο-ορθόδοξη Εκκλησία οι μαρτυρίες σχετικά με το θεσμό των διακονισσών και την έκταση του ρόλου τους διακρίνονται σε μαρτυρίες κανονικού και λειτουργικού περιεχομένου. Σε μια συλλογή κανόνων του 6ου αι. στη Συριακή γλώσσα που αφορούν το μυστήριο της χειροτονίας, ο 18ος κανόνας αναφέρεται στον ρόλο των διακονισσών ο οποίος προβλέπει ότι αυτή οφείλει να τελεί την άλειψη των γυναικών με λάδι κατά τη διάρκεια του βαπτίσματος, να στέκεται στη θύρα του ναού από την πλευρά

---

shall be honored by you in the place of the Holy Spirit” cf. Vööbus, *The Didascalia, I*, 100 (συριακό κείμενο σ. 103-104.)

⁴ “And when she who is being baptized has come up from the water, let the deaconess receive her, and teach and educate her in order that the unbreakable seal of baptism shall be (kept) in chastity and holiness. On this account, we say that the ministry of a woman deacon is especially required and urgent. For our Lord and Savior also was ministered unto by deaconesses who were ‘Mary Magdalene and Mary the daughter of James and mother of Jose and the mother of the sons of Zebedee’, with other women as well. Also for you the ministry of a deaconess is necessary for many things. Indeed a deaconess is required for the houses of the pagans where there are believing women, that they enter and visit those who are sick, and to minister to them in something which is required for them, and to wash those who have begun to recover from sickness” (cf. Vööbus, *The Didascalia, II*, 157, συριακό κείμενο, σ. 173-174).

των γυναικών έτσι ώστε να εμποδίζει την είσοδο των μη βαπτισμένων και να κατηχεί και να οικοδομεί πνευματικά τις γυναίκες⁵.

Σε μια άλλη συλλογή κανόνων στη συριακή γλώσσα γνωστή με το όνομα *Ερωτήσεις των Ανατολικών Πατέρων*, ο 9ος κανόνας αναφέρει ότι στις περιοχές της Ανατολής οι επικεφαλής των γυναικείων μονών φέρουν το βαθμό της διακόνισσας και μεταδίδουν τα ιερά μυστήρια στα μέλη της αδελφότητάς τους:

«Η πρακτική που ισχύει στην Ανατολή, όπου οι επικεφαλής των μοναστηριών είναι διακόνισσες, οι οποίες μεταδίδουν τα μυστήρια σ' αυτούς που είναι υπό τη καθοδήγησή τους, οφείλεται να τηρηθεί μόνο όπου υπάρχουν διακόνισσες και μόνο όταν δεν υπάρχει εκεί κάποιος πρεσβύτερος ή διάκονος. Ωστόσο αν υπάρχει ένας ιερέας ή διάκονος στην περιοχή, αυτές δεν πρέπει να μεταδίδουν τα μυστήρια».⁶

Επίσης ο 11ος κανόνας αναφέρει ότι η χειροτονία των διακονισσών οφείλεται να γίνεται σύμφωνα με τα έθιμα κάθε τοπικής εκκλησίας. Στην Ανατολή ο επίσκοπος θέτει ωράριο στον ώμο της όπως και στην περίπτωση του διακόνου:

«Η χειροτονία της διακόνισσας πρέπει να γίνεται σύμφωνα με το τοπική συνήθεια. Έχουμε παρατηρήσει ότι στην Ανατολή ο επίσκοπος θέτει επίσης ωράριο στο ώμο της διακόνισσας όπως ακριβώς στην περίπτωση του διακόνου».⁷

Περιγραφή των καθηκόντων των διακονισσών περιλαμβάνουν και οι Κανόνες του Ιωάννη της Τέλλας (483-538), ο οποίος υπήρξε μοναχός και επίσκοπος, εκπρόσωπος των μετριοπαθών μονοφυσιτών. Ο 38ος Κανόνας αναφέρει ότι μπορεί να ρίπτει οίνο και ύδωρ στο ιερό ποτήριο, ο 42ος Κανόνας ότι δύναται να αναγιγνώσκει το ιερό ευαγγέλιο και άλλα βιβλικά κείμενα σε συνάξεις γυναικών, ο 35ος ότι μπορεί να βάλει το θυμίαμα στο θυμιατήριον χωρίς να προφέρει εκφώνως την σχετική ευχή, σε αντίθεση ωστόσο μπορεί να εκφέρει την ευχή μυστικώς και οι 36ος, 37ος και 40ος Κανόνες αναφέρουν ότι μπορεί να ευτρεπίζει τα ιερά σκεύη, να ανάβει τα καντήλια και να καθαρίζει το ιερό βήμα (Cf. P. Hindo, *Disciplina Antiochena Antica. Syri II, Les Personnes (Codification Canonica Orientale, Fonti II, xxvi, Vatican 1951 pp. 337-340)*.

Ο Ιάκωβος Εδέσσης (640-708) στις απαντήσεις του σε κανονικές απορίες περιγράφει ένα περισσότερο περιορισμένο ρόλο των διακονισσών στη θεία λατρεία, οι οποίες όπως επισημαίνει χειροτονούνται εκτός ιερού βήματος⁸.

Ξεχωριστή θέση στις λειτουργικές πηγές που αναφέρονται στις διακόνισσες κατέχει *Συριακό Αρχιερατικό*, έργο του Μιχαήλ του Μεγάλου (1166-1199), συρο-ορθόδοξου πατριάρχη Αντιοχείας. Στο κείμενο που αναφέρεται στις διακόνισσες αξιοσημείωτη είναι η αναφορά στον όρο χειροτονία για την κατάσταση των διακονισσών, ο βοηθητικός ρόλος που αυτές διαδραμάτιζαν κατά τη βάπτιση των γυναικών και η μαρτυρία ότι ήδη κατά την εποχή του Μιχαήλ δεν υφίσταντο οι ποιμαντικές ανάγκες για τη ύπαρξη διακονισσών. Ωστόσο ο συρο-ορθόδοξος πατριάρχης υποδεικνύει ότι εάν κάποιος επίσκοπος για οποιοδήποτε ανάγκη θελήσει να χειροτονήσει διακόνισσα οφείλει να επιλέξει μια άγαμη γυναίκα προχωρημένης ηλικίας σύμφωνα με τις οδηγίες των Αποστόλων και των Πατέρων. Η αχρησία στην οποία διαφαίνεται να έχει εκπέσει ο θεσμός των διακονισσών

⁵ Cf. Vööbus, *Syrische Kanonessammlungen I*, 148.

⁶ “The practice that exists in the Orient, where the superiors of the monastery are deaconesses who distribute the mysteries to those who are under their authority, shall be retained where there are only deaconesses and where, in the place in which the mysteries are distributed, there is no presbyter or deacon. However, if there is to be found a pure priest or deacon in their neighborhood, they should not give (the mysteries)” cf. Vööbus, *The Synodicon in the West Syrian Tradition*.

⁷ “The ordination of a deaconess shall take place according to the custom of the land. We have observed that in the Orient, (the bishop) also puts a stole on her shoulder as in the case of a deacon” cf. Vööbus, *The Synodicon in the West Syrian Tradition*, I, 159, [κείμενο σ. 165].

⁸ Addai: Is it lawful for a deaconess to throw a piece of sacred body into the consecrated cup in the same way as a deacon (does)? Jacob: It is not lawful for her because she has not become a deaconess of the altar but of sick women. Cf. Vööbus, *The Synodicon in the West Syrian Tradition I*, 202-204, σ. 242.

επιβεβαιώνεται κι από τον πολύ Βαρ-Εβραίο (1225-1286), ο οποίος ένα αιώνα μετά των Μιχαήλ επιβεβαιώνει την εξαφάνιση των ποιμαντικών αναγκών που επιβάλλουν την ύπαρξη των διακονισσών και επιπρόσθετα υπογραμμίζει την διάκριση μεταξύ διακόνων και υποδιακόνων από τη μια και διακονισσών από την άλλη με το επιχείρημα ότι οι δεύτερες χειροτονούνται εκτός ιερού βήματος.

Στη σύγχρονη ποιμαντική πρακτική τώρα η Συρο-ορθόδοξη Εκκλησία στα πλαίσια μιας λειτουργικής αναγέννησης και ενεργότερης συμμετοχής του λαϊκού και γυναικείου στοιχείου στη θεία λατρεία έχει επιχειρήσει μια αναβίωση του θεσμού των διακονισσών, χωρίς ωστόσο την επιστροφή στο λειτουργικό χαρακτήρα, που φαίνεται να είχε κατά την αρχαιότητα. Οι σύγχρονες διακόνισσες της Συρο-Ορθόδοξης Εκκλησίας χειροθετούνται εκτός ιερού βήματος από τον επίσκοπο, δεν έχουν κάποιο ηλικιακό περιορισμό, φέρουν μπλε ένδυμα και λευκό κάλυμμα κεφαλής και προορίζονται να αποτελέσουν μέλη του γυναικείου χορού, ως ψάλτριες κατά τη διάρκεια των ιερών ακολουθιών.

γ) Ασσυριανή Εκκλησία

Η Ασσυριανή Εκκλησία, όπως είδαμε, αποτελεί την εκκλησιαστική εκείνη κοινότητα που αποκόπηκε από την κοινωνία με την Ορθόδοξη Καθολική Εκκλησία μετά την Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο και ήκμασε πέρα από τα ανατολικά σύνορα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, κυρίως εντός των ορίων της Περσικής. Ο ευαγγελισμός και των περιοχών αυτών ξεκίνησε πολύ νωρίς ήδη κατά τους αποστολικούς χρόνους από την πόλη της Έδεσσας και σταδιακά επεκτάθηκε και σε άλλες πόλεις με κύριο όχημα τη συριακή γλώσσα, που αποτελούσε την κύριο μέσον επικοινωνίας των λαών που κατοικούσαν στις περιοχές αυτές. Η εκκλησιαστική οργάνωση της Ασσυριανής Εκκλησίας θεμελιώθηκε κάτω από τη δικαιοδοσία του «Καθολικού» Σελεύκειας-Κτησιφώνος που αποτελούσε τον επικεφαλής της νεστοριανής ομολογιακής απόχρωσης εκκλησιαστικής κοινότητας της Περσικής Αυτοκρατορίας.

Από την μελέτη της χριστιανικής γραμματείας που συνδέεται με τον πνευματικό βίο της Ασσυριανής Εκκλησίας φαίνεται ότι κατά τους πρώτους αιώνες δεν υπήρχαν οι ποιμαντικές εκείνες ανάγκες που να επέβαλλαν την ύπαρξη των θεσμού των διακονισσών, δεδομένου ότι δεν συναντάμε ούτε μια φορά τον όρο *shammoshto*, όπως αποδίδεται δηλαδή στα συριακή η λέξη διακόνισσα. Αντίθετα συχνή στα χριστιανική κείμενα της συγκεκριμένης περιόδου και γεωγραφικής περιοχής είναι η χρήση του όρο *bnat kyomo*, δηλαδή κόρες της διαθήκης, όρος που περιγράφει γυναίκες ή άνδρες (*bnay kyomo*) που είχαν δώσει, πιθανότατα κατά τη διάρκεια του βαπτίσματός τους, όρκους ασκητικής βιωτής και αποτελούσαν κατά κάποιο τρόπο μια πρόδρομη μορφή του μοναστικού κινήματος.

Η πρώτη γραπτή μαρτυρία χρήσης του όρου διακόνισσα στα κείμενα της πνευματικής παράδοσης της Ασσυριανής Εκκλησίας απαντάται στο πολύτιμο έργο γνωστό με το όνομα *Synodicon Orientale* που αποτελεί μια ευρεία συλλογή κειμένων κανονικού δικαίου της Μεγάλης Εκκλησίας της Ανατολής και χρονολογείται στα τέλη του 7ου αι. Στην εν λόγω κανονική συλλογή και πιο συγκεκριμένα στον 9ο κανόνα Συνόδου που έλαβε χώρα το 676, αναφέρεται ότι σε κοινότητες αφιερωμένων γυναικών (κατα γράμμα *bnat qomo*) οι πιο ενάρετες από αυτές οφείλουν να κατευθύνονται προς την πληρότητα της εκκλησιαστικής διακονίας και να καθίστανται διακόνισσες. Ανάμεσα δε στα άλλα καθήκοντά τους γίνεται αναφορά στην ουσιαστική συμβολή τους κατά την άλειψη ενηλίκων γυναικών κατά τη διάρκεια του βαπτίσματος.

Η σύνδεση του ρόλου των διακονισσών με το βάπτισμα των ενηλίκων γυναικών εμφανίζεται και σε άλλες πηγές του πνευματικού βίου της Ασσυριανής Εκκλησίας όπως ο 41ος Κανόνας από 73 κανόνες συνόδου που έλαβε χώρα στη Σελεύκεια-Κτησιφώνα και αποδίδονται στον άγιο Μαρούθα του Μαίρpherqat (Μαρτυρούπολης) όπου διαβάζουμε:

«Σχετικά με κόρες της διαθήκης και τις διακόνισσες: Είναι βούληση της οικουμενικής συνόδου να μην υπάρχουν εκκλησιαστικές κοινότητες σε πόλεις χωρίς την τάξη των αδελφών. Μεγάλη οφείλει να είναι η μέριμνα που θα ληφθεί, ώστε αυτές να μαθητεύσουν στην ανάγνωση των Γραφών και ιδιαίτερα στην ακολουθία των Ψαλμών. Από τις Αδελφές μάλιστα πρέπει να επιλέγουν εκείνες που παρέμειναν αμόλυντες από την νεότητά τους και κοντά στις ηλικία των 60 χρόνων όπως ο μακάριος Παύλος νουθετούσε τον μαθητή του, να κατασταθούν διακόνισσες, έτσι ώστε να μπορούν να φέρουν εις πέρας την τελετή του βαπτίσματος μόνες τους».

Ο ιδιαίτερος ρόλος των διακονισσών κατά το βάπτισμά των ενηλίκων γυναικών καταδεικνύεται από τις ποιμαντικές οδηγίες του Isho'yahb A' (582-595), καθολικού της Σελεύκειας-Κτησιφώνος, τουλάχιστον όπως αυτές διασώθηκαν στο ύστερο-μεσαιωνικό έργο *Liber Patrum* μεταξύ 13ου και 14ου αι.

«...η διακόνισσα οφείλει να καθοδηγεί τα δάκτυλα του ιερέα που εμβαπτισμένα στο έλαιον της χρίσεως εισέρχονται μέσω ενός μικρού παραθύρου στον τοίχο, ώστε να κάνει το σχήμα του σταυρού στο μέτωπο της γυναίκας που πρόκειται να βαπτισθεί. Και στη συνέχεια αυτή οφείλει να θέσει το χέρι της στο κεφάλι της γυναίκας κατά τη διάρκεια της κατάδυσης ενώ ταυτόχρονα ο ιερέας κάνει την επίκληση στα θεία ονόματα».

Εντυπωσιακή είναι η πρακτική της τέλεσης του βαπτίσματος ενηλίκων γυναικών σε ξεχωριστό και περικλειστό χώρο εντός της εκκλησίας, στον οποίο ο ιερέας που τελεί τη βάπτισμα δεν μπορεί να εισέλθει παρά μόνο μέσω ενός παραθύρου έχει τη δυνατότητα να χρίσει το μέτωπο της βαπτιζομένης με το άγιον έλαιον. Η ουσιαστική συμβολή των διακονισσών για την ολοκλήρωση του βαπτίσματος καταδεικνύεται στη συνέχεια, δεδομένου ότι είναι αυτές που πραγματοποιούν την κατάδυση της βαπτιζομένης εντός του ύδατος ενώ ο ιερέας περιορίζεται στην επίκληση του ονόματος της Αγίας Τριάδας.

Από τα μέχρι τώρα εκτεθέντα παραδείγματα από τη πνευματική παράδοση της Ασσυριανής Εκκλησίας γίνεται σαφές ότι ο θεσμός των διακονισσών υπήρξε άμεσα συνδεδεμένος με το χώρο της άσκησης και της αφιερωματικής ζωής και ο κύριος ρόλος της λειτουργικής δραστηριότητάς τους περιστρεφόταν γύρω από τη βάπτισμα των ενηλίκων γυναικών. Σε ότι αφορά τον τρόπο με τον οποίο καθίσταντο από τον επίσκοπο διακόνισσες η συριακή χειρόγραφη παράδοση διασώζει μια ομάδα λειτουργικών χειρογράφων, τα οποία χρονολογούνται στα μέσα του 16ου αι. και περιλαμβάνουν την ακολουθία χειροτονίας διακονισσας.

«Κύριε ο παντοδύναμος Θεός, εσύ που έπλασες τα πάντα με τη δύναμη του Λόγου Σου και μέσω της πανίσχυρης εντολής Σου η προσταγή σου δημιούργησε όλα αυτά που υπάρχουν, εσύ που ευαρεστείσαι με όμοιο τρόπο με τους άνδρες και με τις γυναίκες έτσι ώστε να δίνεις και στους δυο το δώρο του Αγίου Πνεύματος, δείξε και τώρα Κύριε το έλεος σου προς αυτό το αδύναμο πλάσμα των χειρών σου που επελέγη για το εξαιρετο έργο της διακονίας και παραχώρησε σ' αυτήν την Χάρη Σου, ώστε να υπηρετεί χωρίς κατάκριμα ενώπιον σου αυτό το μεγάλο και επαινετό μυστήριο και να διατηρηθεί αμόλυντη στον ενάρετο τρόπο ζωής. Παραχώρησε σ' αυτήν την Χάρη σου Κύριε, ώστε να διδάσκει και να νουθετεί με σεμνότητα και εργάζεται έργα δικαιοσύνης και ευθύτητας και να σταθεί άξια, ώστε να λάβει την ανταμοιβή των καλών πράξεων την μεγάλη και ένδοξη ημέρα της ελευσεως του Μονογενούς Σου Υιού. Γιατί σε σένα και σ' Εκείνον και στον Αγιο Πνεύμα ανήκει η τιμή, η δόξα, η ευχαριστία και η λατρεία τώρα και πάντοτε. Αμήν».

Ωστόσο ο συντάκτης του λειτουργικού κειμένου για να κάνει ξεκάθαρη τη διάκριση με τη χειροτονία του διακόνου σημειώνει ότι στη συνέχεια ο επίσκοπος θέτει το χέρι του στο κεφάλι της χειροτονουμένης όχι κατά την τάξη της χειροτονίας του διακόνου αλλά δίδοντας της απλά μια ευλογία και απαγγέλει έπειτα μια αυτοσχέδια ευχή. Επιβεβαιώνεται με άλλα η λόγια η τάση με την πάροδο των αιώνων να επισημαίνεται με σαφήνεια και κατηγορηματικότητα η διαφοροποίηση της χειροτονίας των διακόνων από εκείνη των διακονισσών.

Είναι άγνωστο μέχρι ποιά εποχή είχε διατηρηθεί η συνήθεια χειροτονίας διακονισσών στην Ασσυριανή Εκκλησία, ωστόσο πληροφορούμαστε ότι το 1739 στη μονή Mar Awgen κοντά στη Νίσιβη μια διακόνισσα με το όνομα Μαριάμ πραγματοποίησε την αντιγραφή ενός χειρογράφου που περιείχε το βίο του προστάτη Αγίου της Μονής. Από τη μέχρι τώρα έρευνα μας δεν κατέστη δυνατό να εντοπίσουμε κάποιες πληροφορίες που να μαρτυρούν την ύπαρξη διακονισσών στη σύγχρονη λειτουργική πρακτική της Ασσυριανής Εκκλησίας.

Συνοψίζοντας επιγραμματικά τις παραπάνω πληροφορίες που αφορούν το θεσμό και τον ρόλο των διακονισσών στη συριακή παράδοση μπορούμε να επισημάνουμε: (i) την ύπαρξη του θεσμού ήδη κατά την πρώιμη περίοδο, όπου φαίνεται ότι η διακονία τους κατείχε λειτουργικό και μυστηριακό χαρακτήρα, (ii) τη σταδιακή προσπάθεια μετριασμού και υποβίβασης του λειτουργήματος των διακονισσών και τον περιορισμό του ρόλου και των καθηκόντων τους με την πάροδο των αιώνων και (iii) τη σύνδεση των διακονισσών με την ασκητική ζωή και το γυναικείο μοναχισμό.

2. Κοπτική Εκκλησία

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε σχέση με τις λοιπές κανονικές και λειτουργικές πρακτικές των λοιπών αρχαίων ανατολικών εκκλησιών παρουσιάζει η εξέταση του θεσμού του διακονισσών στην Κοπτική Εκκλησία. Με τον όρο «Κοπτική Εκκλησία» αναφερόμαστε, ως γνωστόν, στη μη-χαλκηδόνια εκείνη εκκλησιαστική κοινότητα, η οποία με έδρα αρχικά την Αλεξάνδρεια και κύριο εκφραστή της πνευματικότητας της τις μοναστικές κοινότητες της Κάτω και Άνω Αιγύπτου κατάφερε να αποτελέσει μετά την αραβική κατάκτηση (642 μ.Χ.) την αποκλειστική σχεδόν χριστιανική παρουσία στην χώρα του Νείλου και να καταστήσει μέχρι τις μέρες μας το επίθετο «κοπτικός» ως συνώνυμο με κάθε τι που σχετίζεται με τον αυτόχθονα χριστιανικό πληθυσμό της Αιγύπτου.

Σε ότι αφορά τώρα συγκεκριμένα το θέμα μας θα ήταν χρήσιμη μια μικρή επισκόπηση του *status quaestionis* στη σύγχρονη βιβλιογραφία. Ο ρωμαιοκαθολικός κληρικός Mgr Aimé-Georges Martimort (1911-2000) μετά από ενδελεχή έρευνα στα κείμενα των κανονικών συλλογών καθώς και στις λειτουργικές πηγές (ευχολόγια, τυπικά κ.α.) της κοπτικής εκκλησιαστικής παράδοσης στη κλασική πλέον μελέτη του *Les diaconesses: Essai historique* είχε σημειώσει χαρακτηριστικά:

«δεν βρήκαμε κανένα ίχνος που να πιστοποιεί την ύπαρξη διακονισσών στα κείμενα και τα μνημεία της Εκκλησίας της Αιγύπτου».⁹

Η διαπίστωση αυτή, διατυπωμένη ήδη το 1982, παρά το γεγονός ότι άσκησε μεγάλη επίδραση στη μεταγενέστερη βιβλιογραφία, δεν παρέμεινε για πολύ καιρό στο απυρόβλητο της επιστημονικής αμφισβήτησης. Ο Βενεδικτίνος μοναχός της μονής της Chevetogne Ugo Zanetti σε ένα άρθρο του με τίτλο «Y eut-il des diaconesses en Egypt?» δημοσιευμένο το 1990 στο περιοδικό *Vetera Christianorum* προσπάθησε να αποσαφηνίσει ορισμένα σημεία, τα οποία ο Martimort είχε παρερμηνεύσει με αποτέλεσμα να προσδώσει στα συμπεράσματά του απόλυτο χαρακτήρα. Η συμβολή του Zanetti δεν είχε σκοπό την πλήρη ανατροπή της θέσης του Martimort αλλά την ορθή ερμηνεία των πηγών, σύμφωνα με την οποία ο θεσμός των διακονισσών αν και δεν απαντάται συχνά στις πηγές εν τούτοις δεν ήταν εντελώς απών από την αιγυπτιακή εκκλησιαστική πραγματικότητα.

Οι βασικές πηγές από τις οποίες μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες σχετικά με το θέμα μας χωρίζονται σε κανονικές και λειτουργικές. Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται οι αρχαίες κανονικές συλλογές (π.χ. Αποστολική Παράδοση του ψευδο-Ιπολύτου, Αποστολικές Διαταγές, Αποστολικοί κανόνες κ.α.), όπως αυτές

---

⁹ MARTIMORT, *Les diaconesses*, 73.

προσλήφθηκαν, κατανοήθηκαν, αξιοποιήθηκαν και εφαρμόστηκαν από την Εκκλησία της Αλεξάνδρειας στην αρχαιότερη από τις κανονικές συλλογές της με τίτλο *Σύνοδος της Εκκλησίας της Αλεξάνδρειας* που σώζεται στην κοπτική (σαχιδική και βοχαϊρική διάλεκτο), την αραβική και την αιθιοπική γλώσσα.¹⁰ Στη συλλογή αυτή περιλαμβάνεται μεταξύ άλλων το όγδοο (VIII) βιβλίο των Αποστολικών Διαταγών, το οποίο στην αυθεντική του εκδοχή κάνει λόγο για τα καθήκοντα των διακονισσών. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τόσο στις κοπτικές, όσο και στην αραβική και αιθιοπική εκδοχή της συλλογής παραλείπονται αρκετές από τις αναφορές στις γυναίκες διακόνους. Έτσι στον κανόνα της σαχιδικής συλλογής με τον αριθ. 64 (αριθ. 52 στα αραβικά και με τον αριθ. 53 στα αιθιοπικά) προβλέπεται οι θύρες από την πλευρά των γυναικών να επιτηρούνται από διακόνους και όχι διακόνισσες, όπως αναφέρει η ελληνική και η συριακή εκδοχή. Ομοίως και ο κανόνας με αρ. 65 της σαχιδικής συλλογής (αρθ. 53 της αραβικής και αριθ. 54 της αιθιοπικής) που ορίζει τη λειτουργική πρακτική για τη μετάδοση της θείας ευχαριστίας παραλείπει την αναφορά στην τάξη των διακονισσών. Δεν παραλείπονται ωστόσο εκείνοι οι κανόνες που απαγορεύουν την χειροτονία των διακονισσών περιοριζόμενοι στη χειροθεσία ενώ ταυτόχρονα περιορίζουν τα καθήκοντά τους. Έτσι στον κανόνα με αρθ. 66 στη σαχιδική (με αρθ.53 στα αραβικά και με αρθ.544 στα αιθιοπικά) διαβάζουμε:

«Σχετικά με την χειροτονία των ιερέων και των διακόνων. Εσύ λοιπόν επίσκοπε όταν χειροτονεῖς έναν ιερέα να θέτεις το χέρι σου στο κεφάλι του, αφού όλοι οι κληρικοί στέκονται πλησίον σου όπως και οι διάκονοι, προσευχήσου και χειροτόνησέ τον. Τον διάκονο επίσης οφείλεις να τον χειροτονήσεις κατά τον ίδιο τρόπο. Αλλά οι υποδιακόνοι, οι αναγνώστες και οι διακόνισσες, όπως ήδη είπαμε δεν πρέπει να χειροτονούνται».

Και ο κανόνας 71 που αποτελεί μετάφραση των Αποστολικών Διαταγών αναφέρει:

«Η διακόνισσα δεν ευλογεί ούτε ασκεί κάποια απ' τις λειτουργίες που τελούν οι ιερείς και οι διάκονοι, αλλά επιτηρεί μόνο τις θύρες και βοηθά τους ιερείς κατά τη στιγμή της βάπτισης των γυναικών, γιατί αυτό είναι το αρμόζον».

Όπως γίνεται φανερό το κείμενο της Συνόδου θέτει τις διακόνισσες μαζί τον υπόλοιπο κατώτερο κλήρο, ο οποίος λαμβάνει από τον επίσκοπο χειροθεσία και όχι χειροτονία, και μάλιστα ορίζει τα καθήκοντα τους ως θυρωρών από την πλευρά των γυναικών και βοηθητικό ρόλο κατά την βάπτιση γυναικών. Το τελευταίο στοιχείο έρχεται να επιβεβαιώσει μια επιπλέον κανονική πηγή της Κοπτικής Εκκλησίας, οι Κανόνες του Μ. Βασιλείου που σώζονται σε κοπτική και αραβική εκδοχή και περιλαμβάνουν, εκτός από τους 92 γνωστούς ελληνικούς κανόνες, άλλους 11 λειτουργικού περιεχομένου. Στον κανόνα Νο 105 περιγράφεται η βάπτιση:

«Μετά απ' αυτό, απεκδύονται και στρέφονται προς την Ανατολή, τουλάχιστον οι άνδρες, για να λάβουν το βάπτισμα. Σε ότι αφορά τις γυναίκες, οι διακόνισσες τις απεκδύουν σε ένα περικλειστο χώρο και τις καλύπτουν με ένα μακρύ ύφασμα».

Σε ότι αφορά τις λειτουργικές πηγές ιδιαίτερη σημασία κατέχει η μαρτυρία από το Μεγάλο Ευχολόγιο της Λευκής Μονής στην περιοχή Sohag, του οποίου το μοναδικό σωζόμενο χειρόγραφο ανάγεται στο 10ο αι. Δυστυχώς το μέρος εκείνου του Ευχολογίου που σχετίζεται με την τάξη των χειροτονιών δεν έχει διασωθεί ωστόσο κατά τις δεήσεις μετά την ευχή της αναφοράς γίνεται ειδική μνεία και τις διακόνισσες. Συγκεκριμένα ο ιερέας αφού μνημονεύσει επισκόπους, ιερείς, διακόνους, υποδιακόνους, αναγνώστες, ψάλτες, μοναχούς και θυρωρούς στη συνέχεια δέεται για:

«...τους εξορκιστές, τους εγκρατεύοντες, τις διακόνισσες, τους ευνούχους, τις παρθένους, τις χήρες...».

Παρά το γεγονός ότι η αναφορά στη διακόνισσες δεν γίνεται αμέσως μετά τους διακόνους και πριν τους υποδιακόνους, όπως συμβαίνει σε άλλες αρχαιότερες πηγές, ωστόσο η αναφορά σ' αυτές έστω και σ' αυτό το σημείο φανερώνει ότι δεν ήταν παντελώς

¹⁰ FREDUILLE (εκδ.), *La documentation patristique: bilan et prospectives*, 20-21.

άγνωστες στην κοπτική λειτουργική παράδοση. Ωστόσο μεταγενέστερα έργα λειτουργικού και κανονικού περιεχομένου όπως για παράδειγμα *Η τάξις της ιερωσύνης* του 13^{ου} αι., και ο *Πολύτιμος μαργαρίτης αναφορικά με τις εκκλησιαστικές επισήμες* του Ιωάννη ibn abi Zakaria ibn Sibah του 14^{ου} αι., καθώς και η *Λειτουργική τάξις του πατριάρχη Γαβριήλ του Ε΄* (1409-1427), φαίνεται να αγνοούν παντελώς το θεσμό των διακονισσών. Από την παραπάνω παράθεση των πηγών του πνευματικού βίου της κοπτικής εκκλησίας δεν μπορούμε να εξαγάγουμε με βεβαιότητα την ύπαρξη διακονισσών στην εκκλησία της Αιγύπτου. Τα περισσότερα κείμενα αποτελούν μεταφράσεις κανονικών και λειτουργικών πηγών που αντιγράφονταν από το ένα χειρόγραφο στο άλλο και τα οποία πολλές φορές απηχούν αρχαίες πρακτικές, ενώ δεν προσφέρουν σαφείς ενδείξεις για ενεργό ρόλο των διακονισσών στην Κοπτική Εκκλησία.

Ποια είναι όμως η στάση που κρατά η Κοπτική Εκκλησία στο ζήτημα των διακονισσών στις μέρες μας; Φαίνεται ότι η κινητικότητα που καταγράφηκε από τα μέσα 20ου αι. σε οικουμενικό επίπεδο για την αναβίωση του θεσμού των διακονισσών δεν άφησε ανεπηρέαστη και την πρακτική της Κοπτικής Εκκλησίας. Η αναβίωση του θεσμού των διακονισσών πιστώνεται αναμφίβολα στον προ διετίας κοιμηθέντα πατριάρχη Σεούντα Γ΄, ο οποίος από το 1981 και εξής χειροθέτησε μεγάλο αριθμό διακονισσών, πρακτική που υιοθετήθηκε με ενθουσιασμό και από τους άλλους επισκόπους την Κοπτικής Εκκλησίας, τόσο στην Αίγυπτο όσο και στη διασπορά. Ο ρόλος των διακονισσών στη σύγχρονη Κοπτική Εκκλησία αποτελεί ένα συνδυασμό της αφιέρωσης με την προσφορά στη χριστιανική κοινότητα, σε αντιδιαστολή με το γυναικείο μοναχισμό, όπου η αφιέρωση συνδυάζεται αποκλειστικά με την προσευχή και τη νύψη. Πρότυπο της αναβίωσης υπήρξαν μάλλον τα ρωμαιοκαθολικά γυναικεία ιεραποστολικά τάγματα που δραστηριοποιούνταν στην Αίγυπτο, παρά η αρχαία εκκλησιαστική συνήθεια. Η ολοκληρωτική αφιέρωση της διακόνισσας επιβάλλει να είναι άγαμη ή χήρα ενώ έχει τη δυνατότητα να διαμένει σε μικρό διαμέρισμα στο ίδιο χώρο με άλλες διακόνισσες της περιοχής της. Η ποιμαντική συμβουλευτική σε ιδιαίτερες πληθυσμιακές ομάδες, όπως εργαζόμενες μητέρες, νέες κοπέλες, φοιτήτριες, η συνεισφορά στο κατηχητικό έργο των ενοριών καθώς και η εκδοτική δραστηριότητα με συγγραφή, μετάφραση και εκτύπωση ποιμαντικού υλικού αποτελούν κάποιους από τους τομείς στους οποίους οι διακόνισσες έχουν αφιερώσει τη ζωή τους. Η ενδυμασία τους είναι ομοιόμορφη και μάλλον συντηρητική, καθώς φορούν είδος ράσου σε ανοιχτό γκρι χρώμα, καλύπτουν τα μαλλιά τους με αντίστοιχου χρώματος μαντήλι και φέρουν στο στήθος μικρό ξύλινο σταυρό. Σημαντική είναι η επιμέλεια την οποία επέδειξε η διοίκηση της Κοπτικής Εκκλησίας για την κανονική εξάρτηση και των έλεγχο των διακονισσών από τον οικείο επίσκοπο. Με τον *Κώδικα για τις Χειροθετημένες Διακόνισσες* του 1992 ο Σεούντα Γ΄ περιέγραψε το κανονιστικό πλαίσιο ύπαρξης και δράσης των διακονισσών εντός της Κοπτικής Εκκλησίας. Σύμφωνα μ' αυτόν η υποψήφια διακόνισσα πρέπει να είναι μεταξύ 25 και 30 χρόνων, να έχει πτυχίο ανώτατης σχολής και να περάσει ένα στάδιο δοκιμασίας 3 έως 5 χρόνων μέχρι της οριστικής ένταξής της στην αδελφότητα των διακονισσών, που διατηρεί κάθε Κοπτική επισκοπή. Ο αριθμός των διακονισσών στην Κοπτική Εκκλησία ανέρχεται σήμερα περίπου στις 400.

Συμπεράσματα

Από τη μέχρι τώρα εξέταση του ζητήματος μπορούμε να συνοψίσουμε επιγραμματικά τις ακόλουθες επισημάνσεις: (α) Η χειροτονία των διακονισσών αποτελεί ένα πανάρχαιο εκκλησιαστικό θεσμό που μαρτυρείται σε όλες σχεδόν τις κατά τόπους χριστιανικές κοινότητες, και κατ' επέκταση δεν είναι ξένος ούτε στην πνευματική παράδοση των Αρχαίων Ανατολικών Εκκλησιών. (β) Ο ρόλος των διακονισσών σχετίστηκε από πολύ νωρίς με ειδικές λειτουργικές και ποιμαντικές ανάγκες, όπως η τέλεση βαπτίσματος ενηλίκων γυναικών, η κατήχηση και πνευματική εν γένει οικοδομή των γυναικών, η κατ'

οίκον επίσκεψη και η παρηγοριά των ασθενών κ.α. (γ) Ενώ οι πρώτες μαρτυρίες πιστοποιούν έναν ενεργό λειτουργικό και μυστηριακό ρόλο των διακονισσών κατά την πρώιμη περίοδο, επικρατεί σταδιακά η τάση περιορισμού των καθηκόντων και υποβάθμισης του λειτουργήματός τους έναντι εκείνου του άρρενος διακόνου, αναφορικά με το οποίο επισημαίνεται με επίφαση ο μυστηριακός του χαρακτήρας έναντι του ειδικού ποιμαντικού χαρακτήρα του λειτουργήματος των διακονισσών. (δ) Σε παράλληλο επίπεδο, ο θεσμός των διακονισσών συνδέεται με τον ασκητικό τρόπο ζωής και εντάσσεται στον πνευματικό βίο του γυναικείου μοναχισμού μέχρι του σημείου σε κάποιες περιπτώσεις να ταυτιστεί το εκκλησιαστικό αξίωμα της ηγουμένης με το θεσμό και το ρόλο της διακόνισσας. (ε) Με την οριστική εξάλειψη των ειδικών λειτουργικών αναγκών – π.χ. βάπτισμα ενήλικων γυναικών - παρατηρείται και η σταδιακή εξαφάνιση του θεσμού διακονισσών περί τα τέλη 10ου και τις αρχές 11ου αι., παρά το γεγονός ότι μάλλον αναχρονιστικές αναφορές σ' αυτές απαντώνται και σε μεταγενέστερες μαρτυρίες κανονικών και λειτουργικών κειμένων. (στ) Η σύγχρονη κινητικότητα σχετικά με την ενεργοποίηση του θεσμού των διακονισσών που παρατηρήθηκε σε οικουμενικό επίπεδο από τα μέσα του 20^{ου} αι. και εξής επηρέασε και την λειτουργική πρακτική των Αρχαίων Ανατολικών Εκκλησιών, όχι τόσο προς την κατεύθυνση της αναβίωσης του αρχαίου αυτού θεσμού, αλλά της ενεργότερης συμμετοχής του γυναικείου στοιχείου στη λατρεία και την πνευματική ζωή των διαφόρων εκκλησιαστικών κοινοτήτων. (ζ) Η σύνδεση των διακονισσών με τον γυναικείο μοναχισμό επιβιώνει μέχρι σήμερα σε δυο εκκλησιαστικές κοινότητες από την οικογένεια των Αρχαίων Ανατολικών Εκκλησιών, τους Μαρωνίτες και την Αρμενική Εκκλησία. Πράγματι και στις δυο αυτές εκκλησιαστικές κοινότητες παρατηρείται μέχρι σήμερα το φαινόμενο η ηγουμένη να φέρει και το αξίωμα της διακόνισσας για να εξυπηρετεί τις ανάγκες της αδελφότητάς της.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- ARMANIOS F., “The ‘Virtuous Woman’: Images of Gender in Modern Coptic Society,” *Middle Eastern Studies* 38 (2002), 110-130.
- ASHBOOK HARVEY S., “Women’s Service in Ancient Syriac Christianity,” *Kanon XVI: Mutter, Nonne, Diakonin: Frauenbilder im Recht der Ostkirchen*, Egling 2000, 226-241.
- BROCK S., “The Holy Spirit as Feminine in Early Syriac Literature,” στο J. M. SOSKICE (επιμ.), *After Eve: Women, Theology and the Christian Tradition*, London 1990, 249-257.
- BROCK S., “Deaconesses in the Syriac Tradition,” στο P. VAZHEEPARAMPIL (επιμ.), *Woman in Prism and Focus: Her Profile in Major World Religions and in Christian Traditions*, Rome 1996, 205-217.
- DOORN VAN-HARDER P., *Contemporary Coptic Nuns*, Columbia 1995.
- ERVINE R.R., “The Armenian Church’s Women Deacons,” *St. Nersess Theological Review* 12 (2007), 17-56.
- FREDOUILLE J-C. - ROBERGE R.-M. (εκδ.), *La documentation patristique: bilan et prospective*, Quebec-Paris 1995.
- HARVEY S.A., “Feminine Imagery for the Divine: The Holy Spirit, the Odes of Solomon and Early Syriac Tradition,” *St. Vladimir’s Theological Quarterly* 37 (1993), 111-139.
- HARVEY S.A., “Women’s service in ancient syriac christianity,” *Kanon: Jahrbuch der Gesellschaft für das Recht des Ostkirchen*, 16 (2000) 226-241.
- HELOU CL., “Les diaconesses moniales dans la tradition syriaque,” στο *Le monachisme syriaque aux premieres siècles de l’Eglise: IIe - debut VIIe siecle. I: Textes*

- français*, Patrimoine Syriaque, Actes du Colloque V. Antelias, Liban 1998, 167-190.
- MARTIMORT A.G., *Les diaconesses: essai historique*, [Bibliotheca Ephemerides Liturgicae Subsidia 24], Rome 1982.
- MEYENDORFF J., *The Orthodox Church: Its Past and Its Role in the World Today*, New York 1981.
- MEYENDORFF J., *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*, New York 1983.
- TADROS M., "The Non-Muslim 'Other': Gender and Contestations of Hierarchy of Rights," *Hawwa* 7 (2009), 111-143.
- VÖÖBUS A., *Syrische Kanonensammlungen I. Westesyrische Originalurkunden 1, A*, CSCO 307, Louvain 1970.
- VÖÖBUS A., *The Synodicon in the West Syrian Tradition, I*, CSOC 367/Syr. 161, Louvain 1975.
- VÖÖBUS A., *The Didascalia Apostolorum in Syriac*, CSCO 401-402/Syr. 175-176, 407-408/Syr. 178, Louvain 1979.
- ZANETTI U., «Y eut-il des diaconesses en Egypte», *Vetera Christianorum* 27 (1990), 369-373.